

EULÀLIA DE AHUMADA BATLLE

Correspondència privada: la història entre línies

Tant sols una curta passejada entre els carrerons del nostre estimat barri Gòtic separa l'antic palau dels Requesens, també dit de la comtessa de Palamós, seu d'aquesta Acadèmia de Bones Lletres, de la Reial Capella del Palau, l'únic edifici que resta dempeus del que en el seu temps fou l'esplèndid Palau Reial Menor, anomenat també Palau del Governador. Aquest Palau, cèlebre per la col·lecció de plantes exòtiques que florien al jardí, entre els tarongers i la murta, i per la col·lecció zoològica, en la qual no faltaven els lleons, va acollir entre els seus murs, l'any 1501, una joveneta valenciana anomenada Hipòlita Roís de Liori, en casar-se amb el llavors governador general de Catalunya, Lluís de Requesens i Joan de Soler.

Hipòlita Roís de Liori, comtessa de Palamós, i la seva filla Estefania de Requesens mai no van habitar aquest edifici on avui ens trobem, però hi estan lligades indiscutiblement pel cognom. Per tant, sembla, que no es podia triar un lloc més adient per a dur a terme la presentació d'aquests epistolaris. I és per aquesta mateixa coincidència que a hores d'ara em trobo un xic incòmoda i m'afeixuga l'honor que se m'ha conferit, i que no em mereixo, en presentar-me com a portaveu d'una falsa comtessa de Palamós que es va apropiat del títol de comte de Palamós, que havia heretat el seu marit, contravenint així les ordres testamentàries, i en perjudici de la veritable comtes-

* Presentació a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el dia 11 de desembre del 2003, del llibre *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens* (s. XVI), edició a cura d'Eulàlia de Ahumada Batlle, Universitat de València, 2003.

sa, Isabel de Requesens i Enríquez, qui habitava en aquesta casa. Espero, doncs, que tot el que ara expliqui justifiqui amb escreix la seva malifeta i de retruc la meua gosadia.

La història entre línies està feta d'històries, és la de la vida quotidiana, i si avui trenquem sense pudor el silenci, íntim a voltes, de dues dones del segle XVI: Hipòlita Roís de Liori i la seva filla Estefania de Requesens, és per demostrar que el gènere epistolar privat és una eina valuosa per a comprendre i compondre aquest fascinant segle, perquè ens acosta a un microcosmos on la lluita pel dia a dia és l'únic que importa, i on es demostra que la vida quotidiana segueix el seu curs paral·lelament als grans canvis estructurals que s'esdevenen.

La història, per exemple, ens explica que Francisco de Zúñiga Avellaneda fou el tercer comte de Miranda, majordom major de l'emperadriu, però mai fins ara no ens havia explicat, tal com ho fa Estefania, que els metges que el tractaven van confondre un problema de pròstata amb una pedra al ronyó «com un ou d'oca»,¹ tal com va demostrar l'autòpsia, i li van aplicar un tractament contrari que li va produir la mort.

Ni tampoc explica la història que el brou castellà era «tan negra que paria caldo de llentilles y tenia tal sabor que no-n pugé beure glop» i en canvi el català fet de «mija polla tendra» era tan clarià que «paregés als metjes tan bé». Tampoc no ens diu que quan el rei Carles va convocar l'armada contra el turc, l'any 1535, es va crear un estat d'alarma general a la cort i a tot al palau «que par que som al juí final»; ni com ell s'entretenia mentre esperava la partida, en el palau dels Requesens a Molins de Rei: «y stigué-y lo divendres jugant a pilota y a ballesta en l'ort. Y tirava a un terror una llamsa moresca que tenia piqueta y, tirant, trencà-la. Y en la sala, en un llanser, staven dotze piques que mon senor don Juan hi avia comprades; y Sa Majestat, d'aquelles dotze, ne prengué dos que li agradaren. Y lo disapte dematí, stant Sa Majestat pasegiant-se per l'ort, y, volent exir de l'ort, jo li obrí la porta. Present mosèn Capeller y mosèn Viladamor, me demanà l'emperador *jo hera el casero del palacio*. Responguí: —*Sí, Sacra Majestat*—. —*Screvireys a don Juan qu-e pues su cassa m-à quebrada una lança que jo l-é tomado dos picas*—. Y prengué a riure.»

1. Les referències concretes del text es troben en l'obra que presento i de l'edició de la qual he tingut cura.

Ni tampoc l'astorament que sent una dona catòlica davant del que ella considera les blasfèmies d'una heretgia: «De Inglaterra diuen que persevera la eregia ab lo rey, que ara, novament, preycà un frare devant ell que no y avia purgatori y qu'era burla fer reverència a les ymatjes, y totes les serimònies de la Església y altres coses d'esta manera. Y un bon frare que l'oïa no u pugé sofrir, que, alí matex, li respongé dient-li que mentia, y axí-l prengeren en la mateixa ora y-l tenen per a martorisar, com àn fet los altres que vostra senyoria aurà sabut. Y a l'eretje donaren, en la mateixa ora, un bisbat.»

La història entre línies és també aquella que imaginem després de jugar a fet i amagar entre la raó i el sentiment dels qui conversen amb la paraula escrita. La història entre línies és intrínseca a la correspondència, perquè una carta pressuposa un interlocutor que sap de què es parla i el tema sovint esdevé per al lector intrús un enigma, i més encara si afegim la possibilitat de trobar-nos amb cartes desaparegudes que podien completar el contingut. Per això és important poder treballar amb un arxiu familiar on, a més de correspondència, es troba altre tipus de documentació, com ara plets, capítols matrimonials, llibres de comptes... Aquesta és una de les característiques de l'Arxiu del Palau, al Centre Borja de Sant Cugat, un arxiu amb un fons documental molt interessant, i dissortadament, poc estudiat encara.

Ens podem preguntar: aquestes històries aporten realment alguna novetat als estudis filològics o històrics? Serveix d'alguna cosa conèixer els detalls de l'agonia del pobre comte de Miranda, patint entre les mans d'uns metges ineptes? I a ell, li hagués agradat que avui s'expliqués davant d'aquest honorable auditori tota mena de detalls sobre la malaltia que patia, com el fet que cada vegada que orinava, ho feia « ab molts espoderaments, y ab gran dolor y cuÿsor; y dels espoderaments li s'unflen les morenes, que li donen gran pena, y la molta orina li exuga la cambra, que lo que fa és com lo de les cabres, ni més ni menys.»? Estefania, qui gaudia d'una delicadesa exquisida, intueix la possibilitat que algun dia les cartes puguin ser llegides per una tercera persona: «I si esta lletra hagués de llegir altra persona, tindria que riure d'estes minyonies...». Però, no riurem, no, i no per manca de ganes, sinó per no perdre la possibilitat d'assabentar-nos de tot allò que ens permeti embastar els fils de la vida.

Amb una frase tan innòcua com «aquestes són les noves que ací tenim» amb què clou Estefania una de les seves cartes, se'ns obren mil-i-una possibi-

litats d'acostar-nos a la realitat del segle XVI i de realitzar estudis filològics i literaris, històrics i culturals. És innegable el valor lingüístic d'aquests documents, per tal com constitueixen una mostra del català del segle XVI, ja que la llengua en què estan escrites les cartes és la llengua que es parla, una llengua viva, amb les seves expressions i frases fetes, amb un lèxic d'allò més variat, amb dialectalismes, castellanismes i arcaismes. Cal destacar que en cap moment Hipòlita fa referència a la llengua que parla, només quan cita uns compres de Riba-roja que diu que s'han de passar de «morisch en nostra lengua». No és menys important el vessant cultural que ens permet estudiar temes com: la relació de l'aristocràcia amb la cultura, la progressiva castellanització de la noblesa, la societat femenina, l'educació, la religió, l'estil literari, el coneixement de les arts epistolars, etc., atès que ambdues dones pertanyen a un grup familiar que és il·lustratiu del pas de la societat feudal a la societat cortesana, i la seva història respon a l'evolució general de les classes aristocràtiques del país.

L'epistolari d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens el podem considerar únic. Es tracta d'un epistolari privat, familiar i femení. És privat perquè es tracta de cartes particulars escrites entre persones absents, sense cap intenció literària. «No us descuideu d'escriure'm sovint» escriu Hipòlita a la seva filla. Aquesta necessitat comporta varietat en els temes tractats i en els registres utilitzats, que canvien segons el destinatari. Hi trobem cartes íntimes i cartes de negocis. Els temes fan referència als assumptes familiars i domèstics, relacionats amb el seu patrimoni i la seva vida íntima, i totes a la seva manera tenen interès perquè reconstrueixen una realitat lingüística i cultural. Malgrat que segueixen els cànons de la retòrica, tenen una espontaneïtat i una gràcia que les allunya de l'aridesa que poden tenir altres tipus d'epístoles. Estefania calma la mare dient-li: «Lo portador nos à vist a tots, que porà informar de vista a vostra senyoria, que fins a les dents de Juanico li é fet veure».

És familiar perquè prové d'un arxiu familiar, i la majoria de cartes van adreçades a diferents membres de la família, o a criats i servidors d'aquesta. En tractar-se d'un epistolari familiar és susceptible de ser confrontat amb altres epistolaris de membres de la mateixa família, amics o coneguts, publicats o inèdits, amb l'avantatge que això comporta pel fet de poder estudiar i completar un mateix aspecte des de diferents punts de vista. Per exemple, el cas de Joana de Beaumont, amiga de la família, que és escollida per a fer de

mitjancera en un plet on Hipòlita és part afectada. Ho fa tan malament, segons Hipòlita, que es baralla amb tothom, fins i tot amb ella, i finalment emmalalteix i Hipòlita escriu: «sabent del metge que la curava que mostrava estar trista y descontenta, li trametí a dir, per ell matex, que si volia venir a ma casa que jo la serveria ab molta amor; no-m tornà resposta ninguna. Axí que, tenint ella tota la culpa, la'm vol donar a mi». I així s'hagués acabat la història si en una carta de Joan Viladamor no haguéssim trobat la continuació en la qual ens explica que Joana havia anat a visitar Dionísia de Montpalau i «li havia comptades moltes noves y, entre les altres, grans descontentacions de vostra senyoria, perquè... ella diu se trobava molt mala y que trameté a dir a vostra senyoria que li anàs a parlar y que no u volgué fer;» Dionísia, que coneixia la versió d'Hipòlita, li digué que havia fet molt ben fet de no anar-hi y davant de les justificacions «li esclafà ... una gran rialla;».

És un epistolari femení perquè obviament l'escriuen dones. Aquest fet ens permet acostar-nos a la realitat femenina del s. XVI i sentir la veu d'un grup social que normalment resta amagat, poder reconstruir una part de la història, com és la història de la dona, i a través d'ella, la història del microcosmos domèstic, i constatar l'existència d'una cultura de la llar traspassada de mares a filles —i de filles a mares, quan aquestes es fan grans—, en tot allò relatiu a la criança i educació dels fills, l'elaboració d'ungüents de cosmètica i de medicines: «pólvora per a les dents», «ingüent de fistola», la cura dels malalts: «los caldos de peu de moltó, que a mi'm feren gran bé com tenia aquella tos que escopia sang», l'elaboració de confitures i dolços, les tasques domèstiques, l'elaboració de seda i de teixits, i la cura del servei que els dona molts mals de cap. Aquest és el cas d'una serventa que volia fugir per la finestra amb un home i que Estefania castiga severament: «Y ella és tan turca i vellaca que no cal aver por que es doblege a demanar perdó que, per molts colps que li pegí, may li yxqué llàgrima dels huls ni paraula de la boca sinó «quin diable és aquest!» De manera que jo determiní de no tenir-la més en casa y, aquella matexa nit, la fiu traure, que ome ni dona de casa no sabé qui la se'n portà ni a on és».

No han estat gaires els epistolaris, anteriors al segle XX, que han vist la llum en el nostre país. La privacitat de la correspondència explica la manca d'interès que tenien els seus contemporanis en conservar-la, atès que, un cop llegida, ja havia acomplert la funció per a la qual havia estat creada. És relativa-

ment fàcil trobar cartes oficials i diplomàtiques, escrites o rebudes per personatges públics, que eren conservades com un document més dels seus arxius; el que ja és més inusual, diríem que fins i tot es pot considerar un joc d'atzar, és trobar cartes privades, escrites algunes entre diferents membres d'una mateixa família, i conservades a vegades en els llocs més inversemblants. I si tenim aquest epistolari entre les mans és gràcies a l'interès de Lluís de Requesens i Zúñiga per a mantenir i engrandir els seus arxius amb tota mena de documents per alguns dels quals havia arribat a pledejar. En el seu testament escriu: «se guarde todo en mi archivo de Barcelona puesto por su orden y concierto porque pueden suceder muchos casos en que a mi hijo y sucesores les convenga tener y aver visto dichos papeles»

Aquest epistolari és també únic, tant pel contingut i pels personatges citats a les cartes, com pel volum de missives conservades. Només s'han publicat les cartes escrites per elles: 135 escrites per Estefania i 89 per Hipòlita, però a l'arxiu es conserven, encara inèdites, 784 cartes rebudes per Hipòlita i un centenar de rebudes per Estefania. Aquest volum de cartes reflecteix la magnitud de les relacions d'aquestes dues dones, emparentades p.ex amb els Joan, senyors de Tous, amb Mencía de Mendoza, duquessa de Calàbria, amb la família Sabastida-Hostalric, amb els Gralla, els comtes d'Oliva i els barons de Vallmoll. Sense oblidar els diferents personatges que va conèixer i tractar Estefania a la cort, situada en un lloc d'honor al costat de l'emperadriu Isabel, com a muller que era del preceptor de l'infant Felip.

El llibre que presentem avui: Els epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (s. XVI) és, en part, fruit d'una tesi doctoral. I diem «en part» per dues raons. Primera perquè en aquest volum no hi és tot el que s'investigava en el treball doctoral i, segon, perquè hi ha més del que en el seu moment es presentava. M'explicaré.

En la tesi es feia una edició filològica de les cartes escrites per Hipòlita Roís de Liori, comtessa de Palamós, que són les que avui formen una part d'aquest volum, juntament amb un estudi introductori. El que no s'ha pogut publicar i per tant resta encara inèdit és un estudi de l'arxiu familiar dels Requesens i de la societat femenina del segle XVI.

La part de més, que no formava part del treball doctoral, és l'epistolari d'Estefania de Requesens, que havia estat publicat l'any 1988 per Maite Guisado en una edició divulgativa, fa temps exhaurida.

En aquest volum, doncs, s'ha fet una edició filològica de les 102 cartes publicades per Guisado, més 35 d'inèdites, a més de les 89 cartes escrites per Hipòlita Roís de Liori. I s'ha afegit també un apèndix amb tres cartes escrites per l'historiador valencià Pere Antoni Beuter, una carta de Mencía de Mendoza, duquessa de Calàbria, i quatre cartes de Benet Honorat Joan, jurat en cap de València i senyor de Tous, totes elles adreçades a Hipòlita. En total 234 cartes.

Les cartes d'Estefania són bàsicament adreçades a la seva mare, excepte 12 que són enviades a Bernat Capeller, administrador dels béns de la família al Principat. Hipòlita adreça les cartes a la seva cunyada Dionísia de Montpalau, baronessa de Vallmoll, a Bernat Capeller, a Miquel Noia, notari valencià, al seu cosí Benet Honorat Joan, senyor de Tous i a la seva mare, a Francesc Torrent, rector de La Todolella, al seu gendre Juan de Zúñiga i a la seva filla Estefania, a Mencía de Mendoza i a Gregorio de Ayala, comissari apostòlic.

Hipòlita va néixer a València, vers l'any 1479, descendent d'un llinatge noble procedent d'Aragó, establert al regne de València arran de la conquesta. En casar-se amb Lluís de Requesens i Joan de Soler, entrà a formar part d'una de les famílies catalanes més prestigioses del segle XVI. Es trasllada a viure a Barcelona, però no oblida València, ciutat on fa una llarga estada, anys després, a causa del plet de Riba-roja, «Del mal temps, que diheu que y ha en València, sent molta pena... per lo dret de la terra a la qual jo tinch molta afecció com la naturalesa me obliga». En morir el marit, al cap de vuit anys, va esdevenir una vídua rica i poderosa, usufructuària d'un extens patrimoni a Catalunya. Estefania, l'única filla d'aquest matrimoni, es va casar amb Juan de Zúñiga y Avellaneda, camarlenc de Carles V i preceptor del futur Felip II, i va anar a viure a la cort, allunyant-se de les possessions de Catalunya i iniciant així un procés irreversible de castellanització de la família. Si Hipòlita, com hem vist, se sent encara lligada a València, Estefania, tot i l'amor que té a la terra, sent les pressions del marit per a que utilitzi el castellà «porque os tornais a desquidar en la ortografía y enmendaos», i parli als fills «en castellano pues el catalán no le faltará en casa con quien hable catalan», defensant la superioritat d'una llengua damunt l'altra quan afirma que la paraula «lisonja» «vino, según algunos dicen, de Italia y el camino dicen que es por esta tierra (Catalunya) para Castilla; y si el vocablo es castellano, es porque cosa que tan bien sabe a los catalanes, porque no se les perdiese, engastáronla

en lengua que no se les pudiese dañar». Els fills d'Estefania ja parlen només en castellà; fins i tot el primogènit, que escriu les primeres cartes en català, acaba castellanitzant-se i escriu a la seva mare en aquesta llengua i també a la seva dona, Jerònima Gralla, qui en canvi escriu en català la seva correspondència.

Hipòlita és una dona de negocis que sap nedar i guardar la roba, que sap com tractar els qui li són fidels, tant criats com servidors i amics, i ajudar-los quan cal. Malgeniuda quan les coses no funcionen com ella vol, ho controla tot, i rarament se li escapa res, sap quedar bé amb tothom, independentment que els enganyi o actui sincerament. Sempre preocupada i atrafegada pels negocis, no vol ser manada i fa sempre allò que li sembla bé, sense escoltar consells. Aquesta actitud només té un topall, el bon seny del seu gendre, Juan de Zúñiga que, amb bones paraules, mostra la seva disconformitat quan cal, al mateix temps que li reïtera sempre el seu amor filial. Però res no atura la comtessa i menys un gendre que viu lluny, per això s'alia amb la seva filla i intenta més d'una vegada actuar sense que Zúñiga se n'assabenti, però tard o d'hora ell acaba fent-ho. Malgrat tot, el seny del gendre no pot impedir que la sogra despengui part del patrimoni en plets i negocis.

Estefania ha estat educada per a ser una perfecta dama de la cort i les seves cartes traspuen una sensibilitat diferent a la d'Hipòlita. En la persona d'Estefania conviuen alhora la gràcia i la prudència per a saber bellugar-se dins de l'ambient cortesà, i la submissió i obediència que, com a dona i mare de família, li pertoqueu. Està sempre en tensió per complaure els desigs de la comtessa i, al mateix temps, no contrariar els del marit. L'ombra de la mare plana sempre sobre el seu matrimoni. Hi ha assumptes que amb un «manament de mare» se solucionen sense més paraules.

Hipòlita i Estefania tenen dos estats civils diferents, Estefania és una dona casada, ocupada en la procreació i en la cura de la família, a més de les tasques que com a dama de la cort li corresponen. Hipòlita és una vídua rica, la qual cosa és sinònim de llibertat. Dos estats civils diferents i dos papers diferents a representar en la societat. Estefania és una dama de la cort, Hipòlita, una dona d'affers. Aquestes diferents sensibilitats traspuen en les cartes, en el llenguatge, en el pensament, en la manera de fer i de relacionar-se. Es tracta, tanmateix, de dues dones molt ben relacionades en l'ambient social barceloní. Els palaus de Barcelona i de Molins de Rei acullen la flor i nata de la so-

cietat catalana i castellana. A més dels reis, hi fan estada: el marquès d'Elx, Bernardino Cárdenas; el secretari de Carles V, Hugo Úrries; la marquesa de Cenete, Mencía de Mendoza, qui deixa astorada Estefania pel gran luxe que l'acompanya «que par una cort. I ella ve ab tan riquíssims vestits que no he vist a l'emperatriç cosa que s'hi acoste. És-se passejada per Barcelona ab tota sa gala i visitat esgrésies, per on resten tots molt bé ab ella. Fou vesitada de les senyores que allí's trobaren». I al mateix temps, cansada, perquè «per complir ab lo que devíem, tinguérem un poc de treball.» I no es relacionen només amb els grans senyors sinó també amb un personatge empobrit voluntàriament, dels més humils, que s'asseia a l'entrada de Sant Just i Pastor i platicava amb tot aquell que volgués escoltar-lo, es tracta d'Ignasi de Loiola, per qui les nostres dames, i d'altres de la societat barcelonina, sentien una profunda admiració, fins arribar a formar un cercle de protectores que el van ajudar a costejar-se els estudis. Estefania, i després el seu marit, Juan de Zúñiga, van estar molt a prop d'Ignasi, i més tard de la Companyia, fins al punt de cedir-li, segles després, la possessió del que restava del palau i del seu arxiu, i també de Francesc de Borja, a qui Estefania va recolzar en la reforma dels convents femenins, quan era lloctinent de Catalunya,

De llibres en parlen poc les cartes, per no dir gens. Estefania només de llibres religiosos: Llibre de les Hores, la Vita Christi i els Sermons, i en cap dels inventaris i testaments consultats no he trobat cap referència a una biblioteca o a un llibre, sí a algunes pintures. Segons Casanovas, abans de la guerra es conservaven a l'Arxiu setze llibres de finals del xiv i principis del xv que, pel seu contingut és possible que pertanyessin a la biblioteca reial i que fossin cedits, juntament amb el palau reial menor, a Galceran de Requesens.

Podem considerar-les, doncs, més que dones cultes, dones educades per a realitzar les tasques que els corresponien com a tals: ser bones administradores, portar els comptes de la casa, regir el patrimoni i saber-se desenvolupar correctament en societat. Estefania segueix molt de prop l'educació del primogènit: l'aprenentatge de la lectura, la memorització de la gramàtica llatina de Nebrija, i fins i tot en algun moment li fa de mestre «Fins así jo só son mestre y aprèn per meravella.» Totes dues saben escriure en català i en castellà, i mostren una progressiva evolució en els escrits en aquesta llengua. Així es palesa la diferència entre la carta que escriu Hipòlita al seu gendre l'any 1527, plena de catalanismes i amb frases com «esmerçar en lugar seguro» i la

que escriu a Mencía l'any 1545. Estefania n'aprèn de la mà del marit, que la corregeix, i així aconsegueix expressar-se en aquesta llengua amb la mateixa delicadesa que ho fa en català.

Els estils són diferents, el d'Hipòlita és el d'una dona de negocis que va al gra, que ordena i mana i que repeteix les coses perquè no hi hagi marge d'error: «Volrria dotze canes de drap burell, que fos molt fi y de molt gentil color... e jo volrria que tingués molt gentil burell y la color molt viva, no que dexàs de ser burell... enviauí-me dites dotze canes, y no ha de ésser escur sinó molt clar, en fi ha de ser molt prim y molt fi y de molt gentil color». Escriu de forma breu, amb un llenguatge col·loquial i planer, utilitzant de vegades l'estil directe. Estefania, en canvi, utilitza un llenguatge més intimista, més expressiu, es recrea en les descripcions i fa de cada esdeveniment un joc literari, com el de l'arribada a la cort: « En apeant-nos, lo conte de Siruela, /que-s/ tot lo compliment del món, pres a Lloÿset per la mà y no-l dexà fins agé besada la mà a la emperatriz, y lo chic féu ses reverències molt bonicament, y Sa Majestat mostrà pendre plaer de veure'l, y axí matex a mi. Tantost me demanà de vostra senyoria y-m dix que-s maravellava com avia dexat venir a Lloÿset. Estigé molt conversable, demanant-me de Barcelona y, particularment, de totes les que allà conexia. Y de tot lo restant fuy molt ben acollida. Sa Majestat porta per dol una saya de drap sense baxar y un manto de saya abrigat, y vel y capell lleonat molt escur; y totes ses criades lo matex, salvo que les dames porten los mantos al cap, y axí la servexen en taula.»

Podríem dir moltes més coses sobre aquests epistolaris, de fet la recerca no s'acaba mai, cada carta és portadora de bones o males notícies, però sobretot de noves de la persona llunyana, i de retalls de vida escrits amb cal·ligrafia de traç desigual, enigmàtica, que ens demana un esforç de comprensió, augmentant-ne així la vàlua; missatges que ens arriben del passat a tall de conversa, que donen pistes a la investigació i davant dels quals no podem evitar un cert esbalaïment que ens convida al silenci, com el desig que mostra Estefania i que faig meu, tal com demanava al principi, en cloure aquesta presentació: «La veritat és que, encara que en tot fasa moltes faltes, la intensió y desig és de asertar de fer en tot lo que *dec*.»